

**AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI
NİZAMİ adına ƏDƏBİYYAT İNSTİTUTU**

Əlyazması hüququnda

ARIF ALİM OĞLU ƏSƏDOV

**YENİ AMERİKA (ABŞ) NƏSRİ VƏ AZƏRBAYCAN
ƏDƏBİ-NƏZƏRİ FİKRİ**

5716.01- Azərbaycan ədəbiyyatı

5718.01- Dünya ədəbiyyatı (ABŞ ədəbiyyatı)

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün
təqdim edilmiş dissertasiyanın

A V T O R E F E R A T I

BAKİ – 2014

Dissertasiya Bakı Dövlət Universitetinin “Dünya ədəbiyyatı” kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: filologiya üzrə elmlər doktoru,
professor
Cəlil Qərib oğlu Nağıyev

Rəsmi opponentlər: filologiya üzrə elmlər doktoru,
professor
Şahin Həmid oğlu Xəlilli
filologiya üzrə elmlər doktoru
Tehran Əlişan oğlu Mustafayev

Aparıcı müəssisə: Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin “Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi” və “Dünya ədəbiyyatı” kafedraları

Müdafiə “_14_” “_04_” 2014-cü il saat ___-da Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun nəzdində filologiya üzrə elmlər doktoru və filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilən dissertasiyaların müdafiəsini keçirən D.01.131- Dissertasiya Şurasının iclasında keçiriləcəkdir.

ÜNVAN: Az-1143, Bakı, H. Cavid prospekti 115, AMEA Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutu.

Dissertasiya ilə AMEA-nın Mərkəzi Elmi kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Avtoreferat “_____” _____ 2014-cü ildə göndərilmişdir.

D. 01. 131 Dissertasiya Şurasının elmi katibi, filologiya üzrə elmlər doktoru:

İmamverdi Yavər oğlu Həmidov

İŞİN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı. Müasir ədəbiyyatşünaslığımız üçün vacib məsələlərdən biri də ədəbi-mədəni və elmi-estetik təfəkkür tariximizin əsas istiqamət və meyillərinin əhatəli araşdırılması, ədəbiyyatımızın inkişaf xüsusiyyətlərinin, fikir qaynaqlarının müəyyənləşdirilməsidir.

Hər hansı bir ədəbiyyat tarixin istənilən mərhələsində dünya ədəbi prosesindən təcrid olunmuş halda mövcud ola bilməz. Azərbaycan bədii fikri də müxtəlif mürəkkəb və ziddiyyətli ədəbi yaradıcılıq metodları, dini-fəlsəfi dünyagörüşlər ilə əlaqəli şəkildə inkişaf etmişdir. Qədim və orta əsrlər dövrü ədəbiyyatımız daha çox Şərqi ədəbiyyatı ilə qarşılıqlı əlaqədə olsa da, yeni dövr mərhələsindən başlayaraq söz sənətimiz Qərbi ədəbi ənənələrinin təsirinə də məruz qalmışdır. Xüsusilə, XIX əsrdən etibarən milli ədəbiyyatımızda - A.Bakıxanov, İ.Qutqaşınlı, M.F.Axundzadə, N.Vəzirov, N.Nərimanov və s. yazıçıların yaradıcılığında Qərbi ədəbiyyatının janr və ədəbi ideyalarının təsiri özünü göstərməkdədir.

XX əsrdə milli ənənələr əsasında formalaşan ədəbiyyatımız dünya xalqlarının ədəbi nailiyyətlərindən daha çox bəhrələnmiş, yazıçılarımız milli və bəşəri dəyərlərə əsaslanaraq forma və məzmunca zəngin bədii əsərlər yazmışlar. XX yüzilliyin ikinci yarısında İsa Hüseynov, İsmayıl Şıxlı, Mövlud Süleymanlı, Anar, Elçin, Sabir Əhmədli, Çingiz Hüseynov, İsi Məlikzadə, Yusif Səmədoğlu, Maqşud İbrahimbəyov, Sabir Azəri və s. yazıçılarımız mövzu və ideyaca rəngarəng roman, povest və hekayələr qələmə almış, mürəkkəb xarakterlər qalereyası yaratmışlar. "Altmışincilər" adlandırılan bu ədəbi nəslin yaratdığı əsərlər ədəbiyyatda "yeni Azərbaycan nəsrini" kimi qəbul edilir. Bu yazıçılar nəslini Azərbaycan-Qərbi ədəbi əlaqələrinin genişlənməsində də əhəmiyyətli rol oynayıb.

XX əsrdə Amerika Birləşmiş Ştatlarında da ədəbiyyat sürətlə inkişaf edərək dünya ədəbiyyatında əsaslı mövqe qazana bildi. T. Drayzer, C. London, Ş. Anderson, H. Ceyms, E. Paund, R. Frost, U. Stevens, C. Steynbek, F. S. Fitsçerald, T. Vulf, U. Folkner, E. Heminquey, C. Selincer, C. Apdayk, A. Əzimov, R. Bredberi kimi amerikalı yazıçıların yaradıcılığı dünya ədəbiyyatında xüsusi hadisə kimi qarşılandı.

Əsasən, iki dünya müharibəsi arasında ədəbi fəaliyyət göstərən yeni ABŞ nəsrinin nümayəndələri Ernest Heminquey, Uilyam Folkner, Frensis Skott Fitsçerald, Tomas Vulf öz orijinal yaradıcılıq üslubları ilə dünya ədəbi fikrində yeni yol açaraq ədəbiyyat tarixinə düşə bildilər. Mükəmməl sənət nümunələri yaradan bu yazıçıların əsərlərinə dünyanın əksər

ədəbiyyatçıları və oxucularının göstərdiyi maraq onların müxtəlif dillərə çevrilməsinə səbəb oldu. Dünya ədəbiyyatı tarixində mühüm ədəbi hadisə olan yeni ABŞ nəsrini bir çox yaradıcılıq meyillərinin yaranmasında və müxtəlif ədəbiyyatların inkişaf perspektivlərinin müəyyənləşməsində də mühüm rol oynadı.

Hələ sovet hakimiyyəti illərindən Azərbaycan ədəbi-nəzəri fikri ilə ABŞ yazıçıları arasında müəyyən sistemli əlaqələr qurulmuşdu. Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra isə ABŞ ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrinin əsərlərinin dilimizə çevrilməsi, yaradıcılıqlarının araşdırılması üçün yeni imkanlar yarandı.

Ədəbi nümunələr əsasında yeni ABŞ nəsrini ilə yeni Azərbaycan nəsrinin müqayisəli şəkildə araşdırılması, yeni ABŞ nəsrinə daxil olan yazıçıların yaradıcılıqlarının Azərbaycanda tədqiqinin təhlili, dilimizə tərcümə olunmasının öyrənilməsi olduqca vacib və aktual mövzu kimi ciddi elmi-ictimai maraq doğurur.

Yeni ABŞ nəsrinin Azərbaycan dilinə də çevrilməsi, həmçinin rus dili vasitəsilə Azərbaycan oxucusuna çatdırılması onlarla tanışlığa imkan yaradıb. Nəticədə ədəbiyyatımızda yeni ABŞ nəsrini ilə ədəbi əlaqələr də meydana çıxdı. Müasir ədəbi prosesimizin inkişaf xüsusiyyətlərinin lazımınca işıqlandırılması üçün həmin meyillərin əhatəli şəkildə təhlil edilməsi zəruridir. Azərbaycan ədəbiyyatına Qərb ədəbiyyatının təsiri, müasir Azərbaycan nəsrinin formalaşmasında Qərb bədii düşüncəsinin rolu, bu ədəbi əlaqələrdə yeni ABŞ nəsrinin yerinin müəyyən edilməsi aktual problemlərdəndir.

Mövzunun öyrənilməsi müasir dövrdə Azərbaycan-ABŞ əlaqələrini inkişaf etdirilməsi üçün tarixi təcrübədən bəhrələnmək baxımından da aktualdır. Belə ki, ədəbi yaradıcılıq sahəsindəki oxşarlıqların, əlaqələrin tədqiqi son nəticədə xalqların, mədəniyyətlərin bir-birinə yaxınlaşmasına şərait yaradır, bu da öz növbəsində dövlətlərarası münasibətlərə müsbət təsir göstərmiş olur.

Mövzunun işlənməsi. Yeni ABŞ nəsrinin nümayəndələrinin yaradıcılıqları barədə Azərbaycanda indiyə qədər müəyyən tədqiqat işləri aparılmışdır. Bu araşdırmalar, əsasən, ayrı-ayrı sənətkarların yaradıcılığı əsasında olmuşdur. Onların Azərbaycan bədii-ədəbi düşüncəsi ilə əlaqələrinin səviyyəsi, xüsusilə tərcümələr, onların orijinala uyğunluğu, bədii xüsusiyyətləri bir çox tədqiqatların mövzusu olmuşdur. Z.Ağayev “Azərbaycan-Amerika ədəbi əlaqələri”, X. Məmmədova “Azərbaycan ədəbiyyatı çağdaş Amerika elmi-ədəbi mənbələrində”, E.Şirinov “XX əsr

Amerikan nəsrində Uilyam Folknerin hekayələrinin yeri”, S.Vəliyeva “Heminquey və Azərbaycan” mövzularında araşdırmalar aparmışlar. S.İsmayılova “Ernest Heminquey: tarixə realist baxış” adlı monoqrafiya hazırlamışdır. Mövzunun aktuallığına görə araşdırmalar günümüzdə də davam etdirilir.

Yeni Azərbaycan nəsrini haqqında ədəbiyyatşünaslığımızda M.Hüseyn, M.İbrahimov, Y.Qarayev, M.İmanov, Q.Xəlilov, V.Yusifli, T.Hüseynoğlu, T.Əlişanoğlu, T.Qəhrəmanov, A.Hüseynov, A.Hacıyev, V.Quliyev, A.Məmmədov, C.Yusifli, Elçin, Anar, Ə.Əylisli, N.Cəfərov, S.Abbasova, E.Əlizadə, N.A.Paşayeva və digərləri elmi araşdırmalar aparmışlar.

Yeni ABŞ nəsrinin Azərbaycan ədəbi bədii-düşüncəsi ilə əlaqəsinin səviyyəsi, Azərbaycan nəsrinin formalaşmasına təsiri problemləri isə, demək olar ki, ayrıca təhlil və tədqiq edilməmişdir.

Dissertasiya işinin obyektı. Dissertasiya işinin obyektı kimi yeni ABŞ nəsrindən E. Heminquey, U. Folkner, T.Vulf, F.S.Fitsceraldın, yeni Azərbaycan nəsrindən isə Anar və Elçinin bədii yaradıcılığı əsas götürülmüşdür. Yeni ABŞ və yeni Azərbaycan nəsrinin yaranma prosesi, yeni ABŞ nəsrini nümayəndələrinin yaradıcılığı, onların dilimizə tərcümə olunmuş əsərlərinin səciyyəvi cəhətləri, azərbaycanlı yazıçıların yaradıcılığına təsiri və s. ilə bağlı məsələlər tədqiqat işində təhlil edilir.

Dissertasiya işinin elmi yeniliyi. Müxtəlif milli mənsubiyyət və təfəkkür keyfiyyətlərinə malik, fərqli ədəbi-estetik formalaşma, inkişaf və təşəkkül tarixi keçmiş ABŞ və Azərbaycan bədii nəsrinin müqayisəli şəkildə araşdırılması, hər iki ədəbiyyatın inkişafının əsas istiqamət və meyillərinin üzə çıxarılması dissertasiyanın elmi yeniliyini əsaslandıran amillərdəndir. Bu, Azərbaycan ədəbi düşüncəsinin təşəkkülünün və fikir qaynaqlarının sonrakı tədqiqi üçün geniş imkan yaratmalıdır. Yeni ABŞ nəsrini ilə yeni Azərbaycan nəsrini arasındakı əlaqələrin tədqiqi milli ədəbiyyatşünaslığımızın gələcək inkişaf perspektivlərinin müəyyənələşməsinə yardım göstərə bilər.

Dissertasiya işinin məqsəd və vəzifələri. Dissertasiya yeni ABŞ nəsrinin təşəkkülünü, fikir qaynaqlarını, dilimizə tərcümə olunmuş əsərlərin mövzu və ideyasını, onlar haqqında Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında aparılmış tədqiqat işlərinin təhlilini, XX əsrin 60-cı illərində ədəbi fəaliyyətə başlayan yazıçıların yaratdıqları və ədəbiyyatşünaslığımızda “yeni Azərbaycan nəsrini” adlandırılan nümunələrin ABŞ nəsrini ilə tipoloji oxşarlıqlarını üzə çıxarmaq məqsədi daşıyır.

Bu məqsədləri reallaşdırmaq üçün qarşıya aşağıdakı vəzifələr qoyulmuşdur:

- Yeni ABŞ nəsrinin təşəkkülü və fikir qaynaqlarının üzə çıxarılması;
- E.Heminquey, U.Folkner, T.Vulf və F.S.Fitsceraldın bədi cəhrəmanlarının xarakterlərinin təhlili;
- ABŞ yazıçı, şair və dramaturqları haqqında Azərbaycanda aparılmış tədqiqat işlərinin təhlili;
- Yeni ABŞ nəsrinə daxil olan yazıçıların dilimizə tərcümə olunmuş əsərlərinin ideya-məzmun xüsusiyyətlərinin müəyyənləşdirilməsi;
- ABŞ və Azərbaycan ədəbi əlaqələrinin əsas istiqamətlərinin müəyyən edilməsi;
- Yeni Azərbaycan nəsrinin özünəxas cəhətlərinin üzə çıxarılması və yeni ABŞ nəsi ilə tipoloji uyğunluğun aydınlaşdırılması.

Tədqiqatın metodoloji əsasları. Dissertasiya işində müqayisəli metod əsas götürülmüşdür. İşin iki qütübü var: yeni ABŞ nəsi və yeni Azərbaycan nəsi. Tədqiqatda Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında yeni ABŞ nəsrinin araşdırılması problemi, bu əsərlərin dilimizə tərcüməsi, yeni Azərbaycan nəsi ilə yeni ABŞ nəsrinin tipoloji oxşarlıqları təhlil olunur.

Dissertasiya işinin nəzəri və praktiki əhəmiyyəti. ABŞ ədəbiyyatının müvafiq mərhələsi ilə Azərbaycan ədəbiyyatında yeni nəsr təfəkkürünün oxşar xüsusiyyətlərini müəyyən etməklə həm Azərbaycan, həm də dünya ədəbiyyatının müvafiq dövrünün ədəbi düşüncə tərzini işıqlandırmış oluruq.

Dissertasiya işinin aprobasiyası. Dissertasiya işi Bakı Dövlət Universitetinin Dünya ədəbiyyatı kafedrasında hazırlanmışdır. Əsərin mövzusu AMEA-nın Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun Koordinasiya Şurasında təsdiq olunmuşdur.

Dissertasiyanın mövzusunə aid müxtəlif məsələlər və tədqiqat işinin əsas müddəaları mətbuatda çıxan ayrı-ayrı məqalələrdə, müxtəlif elmi konfranslarda edilən çıxışlarda və tezislərdə öz əksini tapmışdır.

Dissertasiya işinin strukturu. Dissertasiya işi giriş, iki fəsil, nəticə və ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

DİSSERTASIYANIN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiyanın **“Giriş”** hissəsində mövzunun aktuallığı əsaslandırılmış, tədqiqatın obyekt və predmeti, məqsəd və vəzifələri

göstərilmiş, dissertasiyanın elmi-nəzəri metodologiyası, nəzəri-praktik əhəmiyyəti, aprobasiyası və strukturu haqqında məlumat verilmişdir.

Dissertasiyanın **“Yeni ABŞ nəsrinin təşəkkülü və Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında tədqiqi problemləri”** adlanan I fəslı üç yarımfəsilədən ibarətdir. **“Yeni ABŞ nəsrinin təşəkkül tarixi”** adlanan birinci yarımfəsilədə yeni ABŞ nəsrinin təşəkkül xüsusiyyətləri araşdırılır. Qeyd edilir ki, XIX əsrin sonlarından etibarən dünya ədəbiyyatında, xüsusilə nəsr əsərlərinin təsvir və təhkiyəsində, yazıçıların həyat hadisələrinə yanaşmasında, məzmun və ideyanın əks olunmasında əvvəlki dövr ədəbiyyatından fərqli xüsusiyyətlər müşahidə olunmağa başlandı. XX əsrin əvvəllərində yaranıb inkişaf edən və müəyyən mənada bir-birinin əksi olan müxtəlif bədii-fəlsəfi baxışların, ədəbi cərəyanların meydana gətirdiyi fəlsəfi-estetik prinsiplər ədəbiyyatda insanın və onun cəmiyyətdəki rolunun, fəaliyyətinin, mənəvi aləminin bədii cəhətdən yenidən qiymətləndirilməsini tələb edirdi. Bu da öz növbəsində yeni nəsrin yaranmasına səbəb oldu.

Yeni nəsr ümumilikdə Avropada inkişaf edən yeni ədəbi və fəlsəfi hərəkatın tərkib hissəsi idi. C.Coys, T.S.Eliot, V.Vulf, D.Q.Lourens, E.M.Forster, R.Rollan, L.Araqon, F.Kafka, A.Kamyu, J.P.Sartre, K.Şpidgeller, K.Hamsun, C.B.Şou və onlarla digər yazıçı, şair, dramaturq bu yeni ədəbi düşüncənin hərəkatverici qüvvəsi hesab oluna bilər. Ədəbiyyata yeni düşüncə tərzı, yeni yaradıcılıq texnologiyaları gətirmək istiqamətində aparılan axtarışların nəticəsi olaraq modernizm cərəyanı meydana çıxdı. XX əsrin əvvəllərində yaranan, realizmi inkar edən, ekspressionizm, dadaizm, konstruktivizm, simvolizm, imajizm, sürrealizm və s. məktəblərdən ibarət olan modernizm abstrakt təfəkkürə əsaslanır, insanı cəmiyyətdən ayırır, dünyanı narahat, həmişə dəyişikliyə, yeniliyə can atan fərdin şüur və şüuraltı komplekslərinə əsaslanaraq soyuq, sərt rənglərlə, müxtəlif konstruksiya və simvolları istifadə etməklə əks etdirirdi. Modernizm XX əsrin əvvəllərindən başlayaraq Avropada və Birləşmiş Ştatlarda mədəniyyətin müxtəlif sahələrini təsiri altına aldı.

Yeni ədəbi təfəkkür nümayəndələri insanın mənəvi və sosial yükünü, ıztıab və çətinliklərini üzə çıxarırdı. Bu əsərlərin qəhrəmanları ənənəvi müsbət qəhrəman tipindən fərqlənirdi. Yazıçının məqsədi müsbət obraz yaratmaq yox, insanın daxili aləmini, düşüncə tərzini, həyata münasibətini təsvir etmək idi. Modernist yazıçılar ədəbiyyatın əsas vəzifəsini insana daha artıq diqqət və maraq göstərməkdə, onun əməyindən, fəaliyyətindən çox şəxsiyyətini, mənəviyyatını açmaq, təhlil və əks etdirməkdə görürdülər.

Onlar həyat gerçəkliklərini tərənnüm və vəsf etmir, onu ciddi bədii mühakimənin mövzusunə, predmetinə çevirə bilirdilər. Bu səbəbdən də bütün XIX əsr boyu Avropa fəlsəfi fikrinə hakim kəsilmiş pozitivizmin süqutu əvvəlki mənəvi-əxlaqi dəyərləri heçə endirmişdi. Onlara yenidən baxılması, dəyişən narahat dünyanın fonunda çarəsiz və cılız görünən fərdin mövcudluq axtarırları isə zərurət idi. Nəticədə bu düşüncə tərzi ABŞ ədəbiyyatında yeni nəsrin ortaya çıxmasına səbəb oldu.

Yeni nəsr dedikdə səciyyəvi bədii keyfiyyətlərinə, mövzu seçiminə, mətnin daxili quruluşuna, estetik prinsiplərinə, bədii-poetik qatına, təsvir və təhkiyəsinə, gerçəkliyi təqdim etmə formasına görə əvvəlki dövrlərin nəsrindən fərqlənən, sonrakı dövr ədəbiyyatının inkişaf istiqamətini müəyyən edən nəsrə nəzərdə tuturuq. Bu nəsr sonrakı nəsillə yazıçıları üçün xüsusi təcrübə və ədəbi-estetik qaynaq rolunu oynadı. Bu səbəbdən də “yeni nəsr” adlandırılır. Yaradıcılığı iki dünya müharibəsi arasındakı dövrə təsadüf edən U.Folkner (1897-1962), T.Vulf (1900-1938), E.Heminqvey (1899-1961), F.S.Fitscerald (1896-1940) kimi dünyaşöhrətli dörd yazıçı bu nəsrin nümayəndələri hesab edilir.

XX əsrin əvvəllərindən etibarən ABŞ ədəbiyyatında özünü göstərən narahat meyilləri I Dünya müharibəsi və onun nəticələri daha da mürəkkəbləşdirdi. Yeni ABŞ nəsrini bütün siyasi və ideoloji buzları qıraraq dünya ədəbiyyatının gələcək perspektivlərinin müəyyən edilməsində əsaslı rol oynadı. Müxtəlif ictimai-siyasi, ədəbi-mədəni hadisələr yeni nəsrin fəlsəfi əsaslarını, estetik xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirdi və o, ABŞ ədəbiyyatında xüsusi hadisəyə çevrildi. U.Folkner, E.Heminqvey, T. Vulf, F.S.Fitscerald ciddi eksperimentlər aparırdılar. Yaradıcılıqlarının ilkin mövzusu isə I Dünya müharibəsi idi.

E. Heminqveyin (1899-1961) yaradıcılığının səciyyəvi keyfiyyətləri müharibə və onun əleyhinə yazdığı əsərlərində üzə çıxır. O, I Dünya müharibəsinin törətdiyi fəlakətləri, insanlara vurduğu mənəvi və maddi yaraları “Kim olsanız da”, “Yatmamışdan qabaq” hekayələrində, “Fiesta” (“Günəş doğur”) (1926) və “Əlvida, silah” (1929) romanlarında təsvir etmişdir.

U. Folkner (1897-1962) geniş yaradıcılıq fəaliyyətinə I Dünya müharibəsindən sonra başlayıb. Yaradıcılığının ilk ilərində “Yeni Orlean oçerkləri”ni, “Əsgər mükafatı” (1926) və “Ağcaqanadlar” (1927) romanlarını yazır. Onlar uğursuz olsa da, bu fakt Folkneri ruhdan salmadı. Uğursuzluğun əvəzini “Sartoris” (1929) romanı ilə çıxdı. “Sartoris” uydurma Yoknapatofa əyalətində baş verən hadisələrdən bəhs edən 15

cildlik romanlar silsiləsindən ilk əsər idi. O, ədəbiyyatşünaslar tərəfindən müsbət qarşılanırsa da, yazıçı kimi Folknerə şöhrət gətirən “Səs-küy və qəzəb” (1929) romanı oldu. Amerika tənqidi bu əsəri “böyük kitab” kimi dəyərləndirdi, lakin U. Folknerin novator təhkiyəsi oxucunun onu qavramasını çətinləşdirirdi. Əlli doqquz monoloqdan ibarət “Ölüm yatağında” (1930) romanını Folkner bir neçə həftə ərzində yazmışdı. Bütün monoloqlar “şüur axını” prinsipi əsasında qurulmuşdu. Sonrakı illərdə qələmə aldığı “Avqustda işıq” (1932), “Absalom, Absalom” (1936), “Vəhşi palmalar” (1939), “Kənd” (1940) və “Düş, Moisey” (1942) romanları dünya ədəbiyyatının ən qiymətli inciləri sırasına daxil oldu.

F.S.Fitsceraldin (1896-1940) yaradıcılığı yeni Amerika nəsrinin tarixində xüsusi yer tutur. I Dünya müharibəsindən sonra yazıçılığa başlamış Fitscerald 1920-ci ildə “Cənnətin bu tayında” kitabını nəşr etdirdi və bu, ona çox böyük ədəbi şöhrət qazandırdı. Fitscerald ABŞ ədəbiyyatında “Möhtəşəm Getsbi” (1925) romanına görə əhəmiyyətli yer tutur. “Zərif gecə” (1934), “Yeniyetmə qızlar və filosoflar” (1920), “Caz dövrünün rəvayətləri” (1922), “Gözəllər və lənətlənmişlər” (1922), “Bütün qəmgin cavanlar” (1926) romanları onun yaradıcılığının ən uğurlu nümunələridir.

Tomas Vulfun (1900-1938) yaradıcılığı xüsusi olaraq vurğulanmalıdır. “Dön, evinə nəzər sal, mələk” (1929), “Zaman və çay haqqında” (1935) romanları Vulfun sağlığında nəşr edilən avtobioqrafik əsərləridir və onların personajları yazıçının həyatında iştirak edən insanlardır. 1938-ci ildə beyin sətəlcəmindən vəfat edən Vulfun evindən bir çamadan əlyazma tapılır. Ölümündən sonra “Hörümçək toru və qaya”, “Evə dönüş yoxdur” adlı iki romanı dərc olunur.

Yeni nəslin yaradıcılığının inkişafı birxətli olmamış, ayrı-ayrı tarixi-mədəni və ictimai-siyasi hadisələr ona öz təsirini göstərmişdir. Müharibə, irqi ayrı-seçkilik, insanın mənəvi azadlığı bu nəsrin əsas mövzusu idi. Müharibədən sonrakı dövrdə yazılmış və ABŞ həyatına həsr edilmiş əsərlərdə şəxsiyyətin məhvi, mənəviyyatın pozulması problemi qabardılırdı. Yazıçılar döyüş səhnələrini deyil, müharibədən qayıtmış insanların sonrakı həyatının yeknəsəqliyini, tənhalığını, sosial problemlərini canlandırırtdılar.

Amerikada uzun illər boyu mövcud olmuş irqi ayrı-seçkilik problemi də yeni ABŞ nəsrində mərkəzi yeri tutur. Xüsusilə Heminqvey və Folknerin yaradıcılığında bu məsələ qabardılmış, onun ağır nəticələri bədii şəkildə ifadə olunmuşdur.

Heminqeyin 1952-ci ildə yazdığı “İnsanı məhv etmək olar, amma məğlub etmək mümkün deyildir” leytmotivli “Qoca və dəniz” povesti dərhal bütün dünyada şöhrət qazanır və o, Nobel mükafatına layiq görülür. Əsərdə insanın həyata, özünə inamı böyük ustalqla verilmişdir. Qoca balıqçı cəsarət, yenilməzlik, sabaha inam simvoluna çevrildi.

Yeni Amerika nəsrinin əsas yaradıcılarından olan T.Vulfun əsərlərinin süjet xətti, əsasən, avtobioqrafikdir. O, əsərlərinin əksəriyyətində öz bioqrafiyasından çıxış edərək Amerika həyatını açmağa çalışıb.

1920-ci ildə nəşr olunmuş “Cənnətin bu üzü” Fitsceraldın ilk romanıdır. Onun digər əsəri isə “Yeniyyətə qızlar və filosoflar” adlanır. Bu əsərlər Fitsceralda böyük şöhrət gətirir. Lakin hər ikisi hələ püxtələşməmiş, yaradıcılığın sirlərinə sona qədər bələd olmayan bir yazıcının qələmindən çıxmışdı.

Mənəvi gərginlik, psixoloji sarsıntılar və qorxu hissi Fitscerald qəhrəmanlarını daim müşayiət edir. Onların real xarakterini canlandırma bilən yazıçı elə bu səbəbdən də XX əsr Amerika ədəbiyyatının Folkner, Eliot, Heminqey və Vulf kimi sənətkarlar ilə bərabər ədəbiyyat tarixinə öz adını yazıb. Onun “Möhtəşəm Getsbi”, “Zərif gecə” kimi əsərləri müasir Qərb klassikasının ən parlaq nümunələrindən hesab olunur. “Möhtəşəm Getsbi” (1925) öz gücü hesabına formalaşmış və uğurlar qazanmış şəxs haqqındadır və Amerika arzusuna həsr olunmuş gözəl, lakonik cümlələrlə qurulmuş əsərdir.

“Yeni ABŞ nəsrinin təşəkkülünə təsir göstərən əsas amillər” adlanan ikinci yarımfəsildə yeni ABŞ nəsrinin fikir mənbələri araşdırılır. Qeyd olunur ki, yeni ABŞ nəsrinin nümayəndələri yaradıcılıqlarında ictimai həyatın müxtəlif problemlərini qabartmış, insan şüurunun, daxili azadlığının qarşısında maneəyə çevrilmiş mənəvi və maddi faktorları diqqət mərkəzinə gətirmişlər. E. Heminqey, U. Folkner, T. Vulf və F.S.Fitsceraldın yaradıcılığını, o dövrlə bağlı ədəbi-tənqidi fikirləri, elmi araşdırmaları, yazıçıların müxtəlif məzmunlu çıxışlarındakı mülahizələri nəzərdən keçirdikdən sonra yeni ABŞ nəsrinin təşəkkülünə təsir göstərən aşağıdakı amilləri müəyyənləşdirə bildik: I Dünya müharibəsi və “İtirilmiş nəsil” ədəbiyyatı, XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəllərində ABŞ ədəbiyyatı, Freydizm, şüur axını nəzəriyyəsi, Avropa modernizm məktəbi və ekzistensializm, XIX əsr rus nəsr.

Birinci fəslin **“Yeni ABŞ nəsrini Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında”** adlanan üçüncü yarımfəsildə ABŞ nəsrini nümayəndələrinin Azərbaycanda araşdırılma səviyyəsi təhlil edilir. Qeyd olunur ki,

Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında ABŞ ədəbiyyatının akademik səviyyədə araşdırılmasının tarixi qədim deyil. İlk mərhələdə ABŞ ədəbiyyatı haqqında, əsasən, bədii-publisistik yazılar yazılmışdır. ABŞ yazıçı və şairlərinin həyat və yaradıcılıqlarını özündə əks etdirən, “sosialist realizmi” prinsiplərinə uyğun gələn, kapitalist istismarının ağırlıqlarını təsvir edən bədii əsərlərin təhlili daha çox Amerika kapitalist həyatının tənqidi xarakteri daşsa da, ABŞ ədəbiyyatı haqqında təsəvvür yaratmaq üçün mənbə rolunu oynayırdı. Zaman keçdikcə bu ədəbiyyatın əhatəli şəkildə araşdırılması zərurəti meydana çıxdı və geniş elmi tədqiqatlar aparılmağa başlandı. Azərbaycanın siyasi müstəqillik qazanmasından sonra ABŞ ədəbiyyatına həsr olunmuş elmi tədqiqatların meydana gəlməsi üçün əlverişli şərait yarandı. 1992-ci ildə T.Əliyevanın “Azərbaycan-Amerika ədəbi əlaqələri” (C.F.Kuperin əsərləri Azərbaycan dilində), 1996-cı ildə Z.Ağayevin “Azərbaycan-Amerika ədəbi əlaqələri” elmi araşdırmaları yarandı. 1997-ci ildə N.Nuriyevanın “Teodor Drayzer və Azərbaycan”, 1998-ci ildə S.Vəliyevanın “Heminquey və Azərbaycan” dissertasiyaları hazırlandı. Bu tədqiqatlar ABŞ ədəbiyyatının araşdırılması, əsas bədii-ədəbi xüsusiyyətlərinin işıqlandırılması üçün mühüm şərait yaratdı. 2002-ci ildə A.Sabitova “Harriet Biçer Stounun yaradıcılığında Amerikanın sosial ziddiyyətləri”, 2003-cü ildə S.İsmayılova “Ernest Heminqueyin yaradıcılığında ictimai və tarixi kolorit”, 2004-cü ildə K.Gözalova “Müasir Amerika nəsrində müharibə və sülh problemi”, 2005-ci ildə S.İsmayılova “Ernest Heminquey: tarixə realist baxış”, 2005-ci ildə E.Şirinov “XX əsr Amerikan nəsrində Uilyam Folknerin hekayələrinin yeri”, S.Rəcəbova “Uolt Uitmenin yaradıcılığında Amerikan romantizmi”, 2006-cı ildə Ş.Abdullayeva “Con Apdaykın “Rabbit Anqstorm” tetralogiyasının poetikası”, 2007-ci ildə X.Məmmədova “Azərbaycan ədəbiyyatı çağdaş Amerika elmi-ədəbi mənbələrində”, 2008-ci ildə R.Xəlilovun “Tomas Vulfun yaradıcılığında XX əsr Amerika reallığının təcəssümü”, A.Məmmədova “XIX-XX əsr realist ədəbiyyatında satirik publisistika və pamfletin təcəssümü” (Mark Tven və Cəlil Məmmədquluzadənin yaradıcılığı əsasında), 2009-cu ildə C.Quliyevanın “ABŞ ədəbiyyatında adi adamın faciəsinin bədii təsviri” (Erskin Kolduell və Albert Maltın əsərləri əsasında), 2010-cu ildə İ.Məmmədova “Müasir ABŞ və Azərbaycan ədəbiyyatında detektiv janrın yeni çalarları”, 2013-cü ildə G.Həsənova “Çağdaş Azərbaycan-ABŞ ədəbi əlaqələrinin inkişafında bədii tərcümənin rolu (1991-2005-ci illər)”, Y.Əliyev “Ernest Heminqueyin yaradıcılığında insanın bədii dərki” tədqiqatlarını işləmişlər. Bu elmi işlərin müəyyən

çatışmazlıqları olsa da, dissertasiyada qoyulmuş məqsədlər reallaşdırılmış, ABŞ ədəbiyyatının Azərbaycanda sistemli tədqiq olunması uğurla davam etdirilmişdir. Bundan başqa, ABŞ ədəbiyyatı və onun əsas nümayəndələrinin yaradıcılığı, ədəbi-estetik dünyagörüşləri barədə Azərbaycan mətbuatında bir sıra bədii-publisistik yazılar, yubiley məqalələri də dərc edilmişdir.

Dissertasiyanın **“Yeni ABŞ nəsrinə və Azərbaycan ədəbiyyatının inkişaf istiqamətləri”** adlanan ikinci fəslə üç yarım fəsildən ibarətdir. **“Azərbaycan-ABŞ ədəbi əlaqələrinin inkişaf mərhələləri”** adlanan birinci yarım fəsildə iki ölkə xalqları arasında qarşılıqlı ədəbi-mədəni əlaqələr təhlil edilir. Qeyd olunur ki, Azərbaycan ədəbiyyatı dünya ədəbiyyatının tərkib hissəsidir. Zaman-zaman milli ədəbiyyatımızın dəyərli nümunələri dünyanın bir çox dillərinə çevrilmiş, bu, həm xalqımız, ədəbi təfəkkürümüz, həm də mədəniyyətimiz haqqında müəyyən təsəvvürün yaranmasında əhəmiyyətli rol oynamışdır. Paralel olaraq dünya ədəbiyyatının dəyərli nümunələrinin dilimizə çevrilməsi prosesi də aparılır. Müasir dövrdə informasiya texnologiyalarının və demokratik təsisatların yüksək sürətlə inkişafı, ölkələrarası siyasi və iqtisadi əlaqələrin möhkəmlənməsi ədəbi əlaqələrin də genişlənməsinə səbəb olub. Hal-hazırda ədəbiyyatımızın və ədəbiyyatşünaslığımızın dünya ədəbiyyatı və ədəbiyyatşünaslığı ilə birbaşa əlaqələr qurmasında Azərbaycan şair və yazıçıların, müxtəlif ölkələrdə keçirilən elmi konfrans və seminarlarda iştirak edən alimlərin rolu var. Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığı ölkəmizin həddləri ilə məhdudlaşmır, beynəlxalq status qazanır. Bu da öz növbəsində ədəbi əlaqələrin genişlənməsinə stimül verir. Bu prosesdə ABŞ ədəbiyyatının da öz rolu vardır.

XX əsrin əvvəllərindən başlayaraq ABŞ ədəbiyyatı nümunələrinin Azərbaycan dilinə çevrilməsi işi başlamış, illər keçdikcə həmin proses yüksələn xətlə inkişaf etmişdir. Bu gün Azərbaycan oxucusu M.Tven, C.London, T.Drayzer, E.Heminqvay, U.Folkner, T.Vulf, S.Moyem, R.Bredberi, F.S.Fitsçerald, C.D.Selincer, Con Steynbek və başqa ABŞ yazıçılarının əsərlərini, məktub və çıxışlarını, müsahibələrini öz doğma dilində oxuya bilir. XIX əsrdən başlayaraq ABŞ-da Azərbaycan ədəbiyyatının tanınmış simalarına və Azərbaycan mövzusunda artan maraqa da ədəbi əlaqələrimizin müxtəlif istiqamətlərdə inkişaf etməsinə səbəb olmuşdur. Tarixi təcrübə təhlil edildikdən sonra ABŞ-Azərbaycan ədəbi əlaqələrinin ümumi inkişaf istiqamətlərini aşağıdakı kimi qruplaşdırma bilirik: 1.ABŞ ədəbiyyatı nümunələrinin Azərbaycan dilinə tərcüməsi;

2.ABŞ ədəbiyyatının Azərbaycanda tədqiqi; 3.Azərbaycan ədəbiyyatı nümunələrinin ABŞ-da nəşri; 4. Azərbaycan ədəbiyyatının və Azərbaycan mövzusunun ABŞ-da tədqiqi; 5. Qarşılıqlı ədəbi bəhrələnmə faktları.

Bu gün Azərbaycan tərcümə sənəti özünün inkişaf dövrünü yaşayır. Azərbaycan Tərcümə Mərkəzi, Azərbaycan Yazıçılar İttifaqı, Azad Yazarlar Ocağı, müxtəlif ədəbi qəzet və jurnal kollektivləri, müstəqil nəşriyyatlar ABŞ ədəbiyyatı nümunələrinin tərcüməsi ilə ciddi məşğul olur. Eyni zamanda, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin xüsusi sərəncamı ilə 2008-ci ildən dünya ədəbiyyatı 150 cildliyi nəşrə başlayıb ki, bu cildliklərin böyük bir qismi yeni tərcümələrdir və onların arasında ABŞ ədəbiyyatı nümunələri də var. Əlbəttə, bu işdə peşəkar tərcüməçilərin azlığı, əksər hallarda ingilis dilini mükəmməl bilən adamların fərdi olaraq bədii yaradıcılıqla məşğul olmaması tərcümə mətnlərinin bədii dəyərinin aşağı düşməsinə, müəyyən dil-üslub qüsurlarının meydana gəlməsinə səbəb olur. Amma istənilən halda xarici ədəbiyyat nümunələrinin dilimizə çevrilməsi, bəzi hallarda isə hətta bir əsərin müxtəlif tərcümə variantlarının meydana gəlməsi Azərbaycan elminin və oxucusunun qazancıdır.

ABŞ-da da XIX əsrdən başlayaraq M. F.Axundzadə, N.Gəncəvi, “Koroğlu” və “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanları, M.Füzuli, Qurban Səid, Mir Cəlal, B.Vahabzadə və s. yazıçılarımızın yaradıcılığı ingilis dilinə tərcümə olunaraq nəşr edilib ki, bu da ədəbiyyatın təbliğ və təhlil olunmasına əlverişli imkanlar açır, Azərbaycan mövzusunun maraq doğurmasına, reallıqlarının geniş kütlələrə çatdırılmasına şərait yaradır.

Yeni nəsrimizdə müəyyən məzmun və ideya xüsusiyyətlərinin yeni ABŞ nəşri ilə bənzər olduğu danılmaz faktdır. Təsvir və təhkiyədə, reallığa yanaşma və bədii əksətdirmədə, insan obrazının xarakterində özünü göstərən oxşarlıq təsadüfi və keçici deyil. Təhlillər göstərir ki, ABŞ nəsrinin yeni Azərbaycan nəsrinin qaynaqlarından biri olması müxtəlif ictimai-siyasi hadisələrlə bağlı olmuşdur. Bədii mətnlər əsasında yaradıcılıq prinsiplərini müqayisəli şəkildə təhlil edərək bu iki ədəbiyyat arasında oxşar motivlərin yaranmasında aşağıdakı amillərin rolunu meydana çıxardıq: 1.Oxşar tarixi-ictimai proseslərin mövcudluğu; 2. Tərcümələr və onların bədii təfəkkürə təsiri; 3. Eyni mənbələrə yaradıcı münasibət.

İkinci fəslin **“Yeni ABŞ nəşri Azərbaycan dilində”** adlanan ikinci yarım fəslində yeni ABŞ nəşri nümayəndələrinin əsərlərinin dilimizə çevrilməsi araşdırılır, tərcümələrin səviyyəsi haqqında mülahizələr irəli sürülür. E.Heminqueyin, U.Folknerin, F. S.Fitsçeraldın, T.Vulfun

əsərlərinin dilimizə tərcümələri təhlil edilir, U.Folknerin “Emili üçün qızılgül” hekayəsi əsasında tərcümə problemi araşdırılır.

İkinci fəslin **“Azərbaycan və ABŞ yeni nəsrinin təşəkkül fərdiliyi”** adlanan üçüncü yarım fəslində yeni Azərbaycan nəsrinin formalaşması, yeni ABŞ nəsrinin bu formalaşmada rolu və mövqeyi müəyyənləşdirilir. Qeyd edilir ki, XX əsrdə Azərbaycan bədii nəsri mürəkkəb tarixi-ictimai proseslərdən keçmiş, fərqli estetik meyillərin təsiri altında inkişaf etmişdir. Yeni Azərbaycan nəsri dedikdə, ilk növbədə, onun daxili quruluşunda, həyat materialında, insan xarakterlərində, ideyasında, yazıçı mövqeyində, janr və təhkiyəsində, mövzu və məzmununda baş verən keyfiyyət dəyişiklikləri nəzərdə tutulur. Xüsusilə 60-cı illər ədəbiyyatında cəmiyyətin problemlərinin, uzun zaman tərifi olunan kolxoz və sovxozlarda əslində insanların heç də xoşbəxt olmadığı fikrinin ifadəsi müşahidə edilməyə başlandı. Fərdlərlə cəmiyyət, cəmiyyətlə fərdlər arasındakı problemlər qaldırıldı. Yeni Azərbaycan nəsri nümunələrində hər kəsin alışdığı, adət etdiyi xüsusiyyətlər, şablon müsbət qəhrəman obrazları artıq yox idi. Bu əsərlərdə ilk növbədə, cəmiyyətlə, ətraf aləmlə, paralel olaraq öz mənəvi dünyası ilə daima mübarizə aparən xarakterlər bədii mühakimə obyektinə çevrildilər.

Yeni Azərbaycan nəsrinin nümayəndələri bütün sosial gərginlik və qarışıqlıqlara baxmayaraq, öz nəzərlərini Azərbaycan ədəbiyyatında yeni olan maraqlı və aktual məsələlərə - insan xarakterini, onun daxilində gizlənmiş və dünyanın, yaranışın gerçək mənası ilə bağlı olan sirləri açmağa yönəlmişdilər. Bu nəsrin əsas obyektini insan, onun daxili aləmi, mənəvi dünyası idi. Yeni nəsr əvvəlki ədəbi-mədəni mərhələdən fərqli yazı texnologiyasına malik idi. Bu əsərlərin qəhrəmanı olaraq adı insanlar seçilirdilər. İ. Hüseynov, İ.Şıxlı, Anar, Elçin, M. İbrahimbəyov, S.Əhmədli, M.Süleymanlı kimi yazıçılar həyata, gerçəkliyə realistsəsinə yanaşaraq, insanların məişətinə, güzəranına, gündəlik qayğılarına diqqət edirdilər. “Teleqram” (İ.Hüseynov), “Yaşıl teatr”, “Yamacda nişanə”, “Dünyanın arşını”, “Yasamal gölündə qayıqlar üzürdü” (S.Əhmədli), “Baladadaşın ilk məhəbbəti”, “Dolça”, “Toyuğun diri qalması”, “Ağ dəvə”, “Gümüşü, narıncı, məxməri”, “Qatar. Pikasso. Latur. 1968”, “Bir görüşün tarixçəsi” (Elçin), “Bağçada rahat guşə”, “Truskavetsə kim gedəcək”, “Dantenin yubileyi”, “Molla Nəsrəddin - 66”, “Taksi və vaxt”, “Gürcü fəsiləsi”, “Bayram həsrətində”, “Macal”, “Ağ liman”, “Beşmərtəbəli evin altıncı mərtəbəsi” (Anar) və s. əsərlər yeni nəsr nümayəndələrinin yaradıcılıq məhsulu idi. Nəzərə alınmalıdır ki, yeni Azərbaycan nəsri müxtəlif,

müəyyən məqamlarda üst-üstə düşməyən, fərqli estetik və bədii amillərin, bu və ya digər fəlsəfi fikirlərin və təmayüllərin təsiri nəticəsində meydana gəlmişdir. Bu nəsrin meydana gəlməsinə təsir göstərən amilləri və yeni nəsrin yaranma prosesini aşağıdakı formada qruplaşdırmaq olar: 1. Stalinizmin sona çatması və bunun nəticəsində yaranan düşüncə sərbəstliyi; 2. XX əsrin əvvəllərində mövcud olmuş Azərbaycan nəsrinin özü, təməl funksiyası daşması; 3. XX əsrin 50-60-cı illərində mövcud olmuş rus nəsrinin təsirinin mövcudluğu; 4. Qərb ədəbiyyatı və fəlsəfi fikrinin təsir dairəsinə qoşulması.

Yeni Azərbaycan nəsrinin yazı üslubunun meydana gəlməsində müxtəlif amillərdən biri kimi, XX əsrin əvvəllərində mövcud olmuş Azərbaycan nəsrinin böyük rolu vardır. İdeoloji və inzibati nəzarətin zəiflədiyi məqamda sərbəst yazıçı fantaziyası və təxəyyülü üçün geniş imkanlar açılır. XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərindəki Azərbaycan bədii nəsi də o dövrdə mövcud olmuş müəyyən demokratik ab-havanın içindən çıxmışdı. Doğrudur, 50-ci illərin sonu, 60-cı illərin əvvəllərindəki siyasi rejimin mahiyyətini əsrin əvvəlləri ilə eyniləşdirmək olmaz. Lakin müəyyən oxşarlıqlar var və nəzərə alınmalıyıq ki, siyasi nəzarət və senzura baxımından 50-ci illər 30-cu illərdən daha mülayim idi. Bununla belə, yeni nəsrin təhkiyə forması, həyat hadisələrinə yanaşma üsulu, qəhrəman tipi C.Məmmədquluzadə, Ə.Haqqverdiyev, Y.V.Çəminzəminli və s. kimi yazıçıların yazı texnikaları ilə yaxın idi.

İndiyə qədər Azərbaycanın yeni nəsi haqqında bir çox elmi və publisistik yazıların olmasına, araşdırmaların aparılmasına baxmayaraq, yeni Azərbaycan nəsrinin təşəkkülündə rol oynamış Qərb, xüsusilə Amerika ədəbi praktikası, dünya ədəbi-mədəni, intellektual fikri müqayisəli şəkildə kifayət qədər araşdırmaya cəlb edilməmiş, bu ədəbi təcrübənin rolu yetərincə təhlil edilməmişdir. Məsələn birtərəfli yanaşma, yeni Azərbaycan nəsrinin yaranmasını ən yaxşı halda ümumittifaq miqyasında baş verən dəyişikliklər çərçivəsində araşdırmaq yeni nəsrimizin formalaşma səbəblərinin tam ortaya çıxmasını müəyyən qədər əngəlləmişdir. Lakin az sayda olsa da, məsələn daha geniş rəqəsdən baxan tədqiqatçılar və yazıçılar da olmuşdur.

U.Folknerin 1938-ci ildə yazdığı “Yanğın” hekayəsini dilimizə çevirən tərcüməçi N.Səfərov bu əsərin Yoknapatof saqasına, bəlkə də, az daxli olduğunu qeyd edərək, onun Folknerin ənənəvi üslubundan seçildiyini vurğulayır. “...qəribədi ki, bu hekayəni oxuyanda yox, tərcümə

edəndə, müasir yazıçıların bir neçəsinin adını xatırlamalı oldum...¹, - yazır. Onun fikrincə, yeni Azərbaycan nəsrində də həmin üsluba tez-tez rast gəlmək olur.

Yeni ABŞ nəsrində qabarıq görünən ictimai mühitin insan taleləri üçün müəyyən etdiyi çərçivə və bu çərçivədən kənara çıxanların məhv olması problemi yeni Azərbaycan nəsrinə üçün də xarakterikdir. Anarın yaratdığı Nemət obrazı öz həyatının sahibi kimi çıxış etmir. O, düşüycü vəziyyətdən çıxış yolu tapmaq iqtidarında deyil. O, həyatına belə, sanki, müşahidəçidir. Onun lent yazısı ilə bağlı verdiyi sualların cavabında Təhminə deyir: “Daha niyə qaçırsan, ondansa yazını poz. - Pozum? - Hə. Nədi, bu ağına gəlməmişdi? - İnanırsan ki, yox? Ağıma hardansa bu fikir düşmüşdü ki, yazılana pozu yoxdur. Hər ikisi güldü². Yazını poza bilməmək problemi, hətta ziyanlı olsa belə, ənəndən əl çəkə bilməmək təfəkkürünün dağıdılması, cəmiyyətin insan üçün cızdığı xətt çərçivəsində məhdud, asılı yaşayış tərzinə qarşı çıxmaq ideali yeni nəsr qəhrəmanının əsas məqsədi idi. Və bu, çağdaş Azərbaycan nəsrinə üçün xarakterik olan xüsusiyyətlərdəndir. Yeni nəsr ədəbiyyatımıza məhz bu yeniliyi gətirdi: İnsan yaşadığı cəmiyyətdə azad olmalı, mənəvi aləminə və istəklərinə buxov qoymamalıdır. Bu mənada Nemətin - əslində yeni nəsrin dəyişmək istədiyi qəhrəmanın həyatı adi dəmir relslər üzərində hərəkət edən tramvayı xatırladır. Ağ liman Nemətin özünün də çata bilməyəcəyini bildiyi ümidləri, arzu və xəyalları simvolizə edir. Yeni nəsr məhz bu ağ limanı oxucuya bədii həqiqət kimi çatdırmaq iddiasını ortaya qoymuşdu. Ağ liman beşmərtəbəli evin hər insanın çata bilməyəcəyi, hətta düşünmədiyi altıncı mərtəbəsidir...

“Ağ liman”da obrazlar konkret bir məkan və zaman dairəsində fəaliyyət göstərirlər. Belə bir dairə povestinin bədii quruluşunda da prinsip kimi gözlənilmişdir. Dairədən kənar aləmlə əlaqəsizlik, dairə daxilində olanların özlərinə məxsus ömür-gün hüdudunda tənhalığa mübtəla olub, mənəvi ünsiyyət yoxluğunda çırpınmaları, məhdud “ömür-gün” dairələrində həyatlarında mövcud boşluğu doldura bilməmələri yazıçının fəal humanist mövqedən yanaşaraq qələmə aldığı məsələlərdir. Antihumanist əlaqə və münasibətlərin, antihumanist mühitin ifşası

---

¹ Səfərov N. Ən gözəl uçuş. Bədii tərcümələr, memuar və publisistika haqqında yazılanlar, Bakı: “Qanun” nəşriyyatı, 2005, səh. 7

² Anar. Seçilmiş əsərləri. Bakı: “Lider nəşriyyat”, 2004, səh.138.

vasitəsilə reallıq geniş bədii şərhini tapır. Bütün bunların əsasında yazıçının nəinki insana məhəbbəti, eyni zamanda insana ümidi və inamı dayanır, bu məhəbbət, ümid və inam əsərdə nəticə etibarilə təsdiq olunur”³.

Ağ liman insanların həsəd və həsrətlə düşündükləri arzularla dolu dünyadır. Cəsarətsizlik, iradəsizlik, insanı buxovlayan və mental dəyər kimi düşünülmən qaydalar, əslində isə qaydasızlıq, qərarlılıq şüurundan kənarda, yüksəkdə dayanan utopik məkandır. Bu “ağ” epiteti və onun mahiyyəti nə adlanırsa adlansın, hansı ədəbiyyatda olursa olsun, eynidir. Çərçivənin, buxovun dağıdılması, yaxud dağıdıla bilməməsi, hər halda təsviri, müəyyən olunması məsələsi ədəbi düşüncədə gündəmdə idi. Məhz bu tendensiya yeni nəsrin təsvir etdiyi həyat və insanları saxta fəlsəfi motivlərdən, hazır konsepsiya və qənaətlərdən uzaqlaşdırır. Fərd və cəmiyyət, insan və təbiət, sevgi və nifrət, qorxu və cəsarət, izahsız və lüzumsuz ənənəvi yaşam və yeni modern düşüncə motivlərinin qarşıdurması həm ABŞ, həm də Azərbaycan nəsrinin keyfiyyət göstəricisi kimi çıxış edir.

Kökə bağlılıq, amma əsaslı, gərəkli və lazımlı davranışları qorumaq, məhdud və lüzumsuz yaşam qaydalarını tərki etmək yeni nəsr nümayəndələrinin yaradıcılıq ideallarından biri kimi ortaya çıxır. İnsan gələcəyə ümid etməli və həmin gələcəyi özü qurmalıdır. Yeni nəsrin qəhrəmanları isə əksər hallarda həsrətində olduqları gələcəyi qurmaq cəsarətində deyillər. Onlar yalnız arzulamaqdadırlar. Bu qəhrəmanlar həyatlarını konkret çərçivədə görür, yeknəsəq yaşam və davranış sərgiləyirlər. Düşünməmək, düşünə bilməmək, yaxud düşünməkdən qaçmaq, yeni olana inamsızlıq, gələcəyini qura bilməmək problemi yeni nəsr qəhrəmanının mənəvi faciəsidir.

Folknerin “Qırmızı yarpaqlar” hekayəsinin mahiyyətində də hinduların gələcəyinin özləri tərəfindən qurula bilməməsi durur. Hekayənin qəhrəmanlarından birinin dilindən qeyd edildiyi kimi “Sabah elə bu gündür. Sabah bu günün yalnız başqa bir adıdır”⁴ təfəkkürü yeni nəsr müəllifinin darmadağın etmək istədiyi təfəkkür, stereotip, qəlibləşmiş və qəbul olunmuş qənaətdir. Sabahını qura bilməyənin, sabahını elə bu gün kimi düşüncələrin aqibəti payızda saralmış yarpaqlar kimidir və bu düşüncənin nəticəsi yalnız mənəvi məhv olmaqdır. Eyni yaradıcılıq tərzini Azərbaycan yazıçılarında Anarın yaradıcılığında da müşahidə olunur.

---

³ Hüseynoğlu T. Söz - tarixin yuvası. Bakı: NEŞ, 2000, səh.83.

⁴ Bağban, Bakı: Gənclik, 1990, səh.132

Yeni nəsrin qəhrəmanları hər iki ölkədə azad olmayan cəmiyyətə, insan təbiətinə qarşı etiraz edirdilər. Onların qəhrəmanları 60-70-ci illərin “iri adamları” ilə ayaqlaşma bilməyən, mühitdə özlərinə mənəvi dayaq tapmadığı bacarmayan, öz aləmlərində mövcud kütləvi əxlaqla barışmaq istəməyən adamlar idilər. Onların içində hətta oğrusu da vardı.

Yeni nəsrin qəhrəmanlarının əsas xarakterik xüsusiyyətlərindən biri də mənəvi təmizlik və saflıqdır. Onların çoxu kökdən ayrı düşməkdən qorxur. Azərbaycan ədəbiyyatında bu qəhrəmanların ən tipik obrazının faciəsini Əkrəm Əylislinin yaradıcılığında da müşahidə etmək olar. O öz əsərlərində bunu daha çox mənəvi-psixoloji aspektdə əks etdirir. “Büllür külqabı” da Mirzə Manaf, “Yaz havası” nda qoca asfaltbasan, “Ürək yaman şeydir” povestində Əjdər surətləri buna misal ola bilər. Bu surətlər kənddən çıxmışlar, kökdən uzaq düşmüşlər, lakin yaşadıkları şəhərlə doğmalışa bilmirlər. Buzbulaq - çıxdıkları kənd bunların qəlbində daimi bir həsrət və göynərti doğurmuşdur”⁵.

Anarın “Beşmərtəbəli evin altıncı mərtəbəsi” əsərində isə qəhrəmanların çıxılmazlıq girdabında olduğu aşkar hiss olunur. Təhminənin tənhalığı, anlaşılmaması problemi nəsrimizə yeni ABS ədəbiyyatı ilə birbaşa bağlı olan ekzistensialist düşüncəni gətirir. Beləcə, dünya ədəbi təcrübəsinin ayrılmaz parçası olan Azərbaycan ədəbiyyatı öz yeni nəsrini yarada bildi.

Yuxarıda sadaladığımız amillər və uyğunluqlar yeni Azərbaycan nəsrinin yeni Amerika nəsrinə ilə tipoloji oxşarlıqlarını, bənzər motivləri, həyat hadisələrinə oxşar yanaşma xüsusiyyətlərini, yazı texnikalarının həmahəngliyini ortaya qoyur. Beləliklə də, keçmiş SSRİ məkanında XX əsrin 60-cı illərində və kommunist-bolşevik ideologiyasının hegemonluğu şəraitində Azərbaycan ədəbiyyatında, yeni nəslin yazılarında, hekayə və povestlərində əvvəlki əsərlərə bənzəməyən və deməli, onun birbaşa törəməsi olmayan əsərlər meydana çıxır.

Mir Cəlal 60-cı illərə qədərki nəsr haqqında yazır: “Bir çox əsərlərimizdə təsvir olunan adamlar real, təbii çıxmır. Nə üçün? Ona görə ki, yazıçı onları maraqlı, mürəkkəb, həyati olan canlı adamlar kimi yox, ancaq bir peşə sahibi kimi - sədr, katib, traktorçu, buruq ustası, müəllim və sairə kimi təsvir edir. Meşin pencəyi əynindən çıxart, raykom katibi öz obrazlılığını itirmiş olur”⁶.

⁵ Hüseynoğlu T. Söz - tarixin yuvası. Bakı: NEŞ, 2000, səh. 103

⁶ Cəlal M. Ədəbiyyatımızın gənc qüvvələri. “Azərbaycan” jurnalı, 1955, №12. Səh. 128

Bu qeydlərdən sonra (1955-ci ilə aiddir) ədəbiyyatımızda yeni ədəbi meyillər baş qaldırır və mübarizəyə başlayır. Nəzərə almaq lazımdır ki, hər hansı bir ədəbi düşüncənin, təfəkkürün bu qədər geniş fəaliyyəti, şüurlarda özünə yer etməsi adi hadisə deyil və mütləq hansısa fəlsəfəyə, estetik prinsiplərə söykənməli, eləcə də hansısa tarixi təkanın, titrəyişin nəticəsi olmalı idi. Tarixi və ədəbi təcrübə də sübut edir ki, ədəbiyyat sahəsində əsaslı dəyişikliklər ictimai-siyasi proseslərin burulğanından çıxır.

Dissertasiyanın “Nəticə” hissəsində tədqiqatın yekunu ümumiləşdirilir. XX əsrin əvvəllərindən etibarən dünyada cərəyan edən müxtəlif ictimai-siyasi, sosial-mədəni proseslər ədəbi-bədii təfəkkürdə əvvəlki dövrlərdən fərqli düşüncə tərzini ortaya çıxardı. Əsrin əvvəllərində dünyanın fəlsəfi fikrində əks-səda doğuran freydzizm və şüur axını nəzəriyyəsi, XIX əsrin qabaqcıl rus nəsr, ABŞ-da “itirilmiş nəsil” ədəbiyyatı və digər ədəbi-fəlsəfi cərəyanların təsiri ilə ABŞ ədəbiyyatında yeni nəsr meydana çıxdı. Təkcə həyat hadisələrinə yanaşmada deyil, mövzu seçimində, qəhrəmanların daxili aləmində, yazı texnikasında, təsvir və təhkiyədə, yazıçı ideyasında yeni nəsr əvvəlki nəsr praktikasından seçilib fərqləndi. Yaradıcılıqlarının başlıca keyfiyyətləri ilə çox mükəmməl sənət nümunələri yaradan nəsr nümayəndələrinin əsərləri bütün dünyada şöhrət qazandı, onlara olan maraq həmin əsərlərin müxtəlif dünya xalqlarının dillərinə çevrilməsi zərurətini ortaya qoydu. XX əsrin ortalarından etibarən Azərbaycanda da ABŞ ədəbiyyatına maraq güclənməyə başladı və bu marağın güclənməsi istər-istəməz ABŞ ədəbiyyatı nümunələrinin dilimizə çevrilməsinə, tədqiq olunmasına səbəb oldu. Bu gün ədəbiyyatşünaslığımızda ABŞ ədəbiyyatı tarixinin hər bir mərhələsinə aid elmi işlər vardır. Bu elmi araşdırmalar ABŞ ədəbiyyatının əsas xarakterik cəhətlərinin işıqlanmasına, ətraflı öyrənilməsinə səbəb olur.

Azərbaycan ABŞ ədəbi əlaqələri təkcə tərcümə məsələləri və ABŞ ədəbiyyatının Azərbaycanda, yaxud Azərbaycan ədəbiyyatının ABŞ-da araşdırılması və nəşri ilə məhdudlaşmır. Bu ədəbi əlaqələr qarşılıqlı bəhrələnmə halında mövcud olmuşdur.

Bədii düşüncədə, estetik fikirdə yeni ideyalar və təfəkkür tərzini birdən-birə və səbəbsiz meydana çıxır. Bu baxımdan, yeni nəsrimizin təşəkkülünə təsir göstərmiş meyillərin araşdırılması ədəbiyyatımızın inkişaf istiqamətlərinin və ədəbi əlaqələrimizin əhatəli tədqiqi üçün çox aktualdır.

Dissertasiyanın əsas məzmunu müəllifin çap etdirdiyi aşağıdakı tezis və məqalələrdə öz əksini tapmışdır:

1. Uilyam Folknerin Azərbaycan dilinə tərcümələri, // Dil və ədəbiyyat (beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal), Bakı: 2005, №2(44),tezis, s.162-163.
2. “İtirilmiş nəsil ədəbiyyatı” yeni Amerika (ABŞ) nəsrinin formalaşmasına təsir göstərən əsas amillərdən biri kimi, // Dil və ədəbiyyat (beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal), Bakı: 2006, №6(54), s.80-82.
3. Yeni Azərbaycan nəsrində roman yaradıcılığı, // AMEA-nın müxbir üzvü, Əməkdar Elm Xadimi, filologiya elmləri doktoru, professor Tofiq İsmayıl oğlu Hacıyevin anadan olmasının 70 və elmi-pedaqoji fəaliyyətinin 50 illiyi münasibətilə “Filologiyanın aktual problemləri” mövzusunda elmi-nəzəri konfransın materialları, Bakı: 2006, s.286-290.
4. Yeni Azərbaycan nəsrinə və itirilmiş nəsil ədəbiyyatı // Dil və ədəbiyyat (beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal), Bakı: 2007, №2(56), s.126-128.
5. Yeni Azərbaycan nəsrinə və yeni Amerika nəsrinin oxşarlığını doğuran səbəblər, // Dil və ədəbiyyat (beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal), Bakı: 2008, №2(62), s.123-125.
6. Uilyam Folknerin Azərbaycan dilinə tərcümələri, // Dil və ədəbiyyat (beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal), Bakı: 2010, №4(75), s.139-140.
7. Yeni Azərbaycan nəsrinin yaranmasında Qərb ədəbi fikrinin rolu, // Bakı Universitetinin xəbərləri, Humanitar Elmlər seriyası, Bakı: 2010, №4, s.31-35.
8. Основные факторы, повлиявшие на формирования новой Азербайджанской прозы // Казахский Национальный Университет имени Аль-Фараби, Вестник КазНУ, серия филологическая, Алматы: 2011, №3(133), с. 174-177.
9. Главные направления развития Азербайджанской прозы в II половине XX века, // Московской Государственный Лингвистический Университет, Вестник МГЛУ, Выпуск №4(621), Москва: 2011, с.146-150.
10. Yeni Amerika (ABŞ) nəsrinə və Azərbaycan, // Doktorantların və Gənc tədqiqatçıların XV Respublika Elmi Konfransının materialları, Bakı: 2011, s.43-44.
11. U.S. literature as a main factor in the creation of a new Azerbaijan literary prose, // American Philological Journal, volume II, USA- Philadelphia: 2012, p.137-141.
12. Kafkaslarda Azeri türk edebiyatı, // Mor taka şiir, sinema ve kent kültürü dergisi, 17-ci sayı, İstanbul: 2012, s.138-139.

**NEW AMERICAN (USA) PROSE AND LITERARY
THEORETICAL THOUGHT OF AZERBAIJAN**

SUMMARY

In the thesis is investigated the literary creativity of E.Hemingway, U.Folkner, F.S.Fidzherald , T.Wolf who started their work in the United States in the aftermath of World War I, studied the impact of major literary and a esthetic currents of thought. In this scientific study at the same time is analyzes the stages and features of literary development of relations between Azerbaijan and the United States and is noted that literary contacts between the two countries were established in the XIX century and in the present conditions continue to develop. Especially is emphasized that the events related to literary translation, as well as using it symbolize these relationships . Emphasizes the fact that these relationships were not one-sided. U.S. literature is as one of the main stages in the creativity of modern Azerbaijani literature, however, Azerbaijani literature felt its impact in various forms to develop their literary thought of U.S .

In a scientific thesis is investigated the translation literary models of modern prose representatives of U.S. into our language, as well as focus on issues of translation. Here including analyzes conducted in Azerbaijan research on American literature.

The thesis compares the individual differences in the new prose U.S. and Azerbaijan are determined by similar motives and typological compliance. At the same time, is noted the features of the independent development of Azerbaijan literature in the second half of the twentieth century. As a result of a systematic and comprehensive analysis of literary texts, despite all the political and administrative restrictions is shown that the ability the perfect literary works at the level of world literature of Azeri writers based on the principles of humanism.

**НОВАЯ АМЕРИКАНСКАЯ (США) ПРОЗА
И ЛИТЕРАТУРНО-ТЕОРЕТИЧЕСКАЯ МЫСЛЬ АЗЕРБАЙДЖАНА**

РЕЗЮМЕ

В диссертации исследуется литературное творчество Э.Хемингуэя, У.Фолкнера, Ф.С.Фиджеральда, Т.Вульфа, начавших свое творчество в США в период после Первой мировой войны, изучается влияние основных литературно-эстетических мыслей и течений на их творчество. В научной работе вместе с тем, анализируются этапы и особенности развития литературных связей между Азербайджаном и США. Отмечается, что литературные связи между двумя странами были заложены еще в XIX веке и в современных условиях продолжают развиваться. События связанные с литературным переводом, как и с его использованием символизируют данные отношения. Особо подчеркивается тот факт, что эти отношения не были односторонними. Литература США будучи одним из основных этапов формирования современного мировоззрения азербайджанской литературы, вместе с тем сама испытывала в различных формах влияние азербайджанской литературы на развитие собственного литературного мышления.

В научной работе исследуется перевод на Азербайджанский язык литературных образцов современных представителей прозы США, а также уделяется внимание проблемам перевода. Здесь также анализируются проведенные в Азербайджане научные исследования, посвященные литературе США.

В диссертации сравниваются индивидуальные различия в новой прозе США и Азербайджана, определяются схожие мотивы и типологические соответствия. В диссертации освещаются особенности развития литературы Азербайджана со второй половины XX века. В результате системного и комплексного анализа литературных текстов, показывается что, несмотря на все политические и административные запреты, азербайджанские писатели, основываясь на принципы гуманизма, способны создать совершенные литературные произведения на уровне мировой литературы.

На правах рукописи

АРИФ АЛИМ оглы АСАДОВ

**НОВАЯ АМЕРИКАНСКАЯ (США) ПРОЗА И
ЛИТЕРАТУРНО-ТЕОРЕТИЧЕСКАЯ МЫСЛЬ АЗЕРБАЙДЖАНА**

5716.01- Азербайджанская литература
5718.01- Мировая литература (литература США)

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

диссертации на соискание научной степени
доктора философии по филологии

БАКУ- 2014

